

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NI ANLAMAK: ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİ ÇERÇEVESİNDEN ANALİZLER

Ersel KİRAZ¹

Makale Bilgisi

Geliş : 21/11/2024

Düzeltilme : 23/03/2025

Kabul : 22/06/2025

Anahtar Kelimeler:

Birinci Dünya Savaşı,
Uluslararası İlişkiler,
Emperyalizm, Osmanlı
İmparatorluğu

JEL Kodları: F51, N40,
N44

Özet

Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak: Uluslararası İlişkiler Teorileri Çerçevesinden Analizler" Prof. Dr. Burak Gülboy ve Bülent Akkuş'un editörlüğünde, 1914-1918 yılları arasında yaşanan Birinci Dünya Savaşı'nı tarih, uluslararası ilişkiler, sosyoloji ve siyaset bilimi gibi disiplinlerin ışığında ele alan çok yönlü bir eserdir. Kitap, savaşın kökenlerinden başlayarak uluslararası hegemonya mücadelelerini, emperyalizmin rolünü ve savaşın meşruiyetine dair tartışmaları irdelemektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda mikro milliyetçilik örneklerinden Japonya'nın Doğu Asya'daki yükselişine, birey, devlet ve askeri düzeyde savaşın etkilerini analiz eden eser, savaşın sadece tarihsel bir süreç değil, modern dünyanın en büyük dönüşüm evrelerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır.

UNDERSTANDING WORLD WAR I: ANALYSES THROUGH THE FRAMEWORK OF INTERNATIONAL RELATIONS THEORIES

Article Info

Received : 21/11/2024

Revised : 23/03/2025

Accepted : 22/06/2025

Keywords:

World War I,
International Relations,
Imperialism, Ottoman
Empire

JEL Codes: F51, N40,
N44

Abstract

Understanding World War I," edited by Prof. Dr. Burak Gülboy and Bülent Akkuş, examines the 1914-1918 conflict through the lenses of history, international relations, sociology, and political science. The book explores the origins of the war, the dynamics of international hegemony, the role of imperialism, and the debates surrounding the legitimacy of the conflict. The work investigates the war's impacts on individuals, states, and military systems by analyzing topics ranging from micro-nationalism in the Ottoman Empire to Japan's rise in East Asia. It portrays the war as a historical event and one of the most transformative periods in modern history.

¹ Dr., Bursa Teknik Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Medya ve İletişim Bölümü, ersel.kiraz@btu.edu.tr, ORCID: 00000002-7627-998X

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı, 20. yüzyılın siyasi, sosyal ve ekonomik yapısını şekillendiren en önemli olaylardan biri olarak modern tarihin dönüm noktalarından birini oluşturmaktadır. Prof. Dr. Burak Gülboy ve Bülent Akkuş'un editörlüğünü üstlendiği “*Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak, Uluslararası İlişkiler Teorileri Çerçevesinden Analizler*” bu büyük savaş tarih, uluslararası ilişkiler, sosyoloji ve siyaset bilimi gibi disiplinlerin ışığında ele alan çok yönlü bir çalışmadır. Eser, savaşın kökenlerini emperyalist rekabetlerden hegemonya mücadelelerine kadar farklı boyutlarıyla irdelemekle kalmayıp, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Doğu Asya'ya uzanan geniş bir coğrafyada birey, devlet ve askeri düzeydeki etkilerini de kapsamlı bir şekilde analiz etmektedir. Eser, savaş sadece tarihsel bir olay olarak değil, aynı zamanda modern dünyanın en büyük dönüşüm süreçlerinden biri olarak ele almakta ve bu bağlamda yeni sorgulamalara kapı aralamaktadır.

Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak: Uluslararası İlişkiler Teorileri Çerçevesinden Analizler

“*Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak: Uluslararası İlişkiler Teorileri Çerçevesinden Analizler*” Birinci Dünya Savaşı’nı yalnızca tarihsel bir olay olarak değil, aynı zamanda uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi ve sosyoloji gibi farklı disiplinlerin merceğiyle ele almaktadır. Editörleri Prof. Dr. Burak Gülboy ve Bülent Akkuş, savaşın 100. yılına ithafen bu eseri hazırladıklarını dile getirmekteler. Kitap, savaşın derinlemesine analiz etmenin yanı sıra bu büyük savaşın tarihsel bir olaydan çok daha fazlası olduğunu vurgulamaktadır. Eser, üç ana bölümden oluşmakta ve her bölüm savaşın farklı boyutlarına ışık tutmaktadır. İlk bölüm, savaşın uluslararası sistemdeki etkilerini, hegemonya girişimlerini ve emperyalizm tartışmalarını incelemektedir. İkinci bölüm genel olarak Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa’daki mikro milliyetçilik hareketlerine odaklanmaktadır. Üçüncü bölüm ise savaşın Japonya ve Avusturya-Macaristan gibi farklı coğrafyalardaki etkilerini değerlendirmektedir. Her bölümde alanında uzman akademisyenlerin katkıları görülmektedir.

“*Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak: Uluslararası İlişkiler Teorileri Çerçevesinden Analizler*” Birinci Dünya Savaşı’na yeni ve farklı bir bakış açısı getirmektedir. Kitap, savaşın geleneksel anlatımlardan farklı olarak, çoğunlukla uluslararası ilişkiler kuramları çerçevesinde ve zaman zaman disiplinler arası bir bakışla ele almaktadır ve bu çerçevede yalnızca tarihi olayları değil, savaşın politik, toplumsal ve bireysel düzeydeki etkilerini de incelemektedir. Kitap, okuyucuyu tek bir doğrular silsilesine yönlendirmek yerine, sorgulama ve yeni düşünceler geliştirme sürecine davet etmektedir. Ne var ki, incelenen bu eser uluslararası ilişkiler teorilerini Birinci Dünya Savaşı’nın analizine uygulama çabasıyla dikkat çekmeye çalışsa da, bu teorik yoğunluk, konuya aşina olmayan okuyucular için yorucu olabilecek niteliktedir. Özellikle, uluslararası ilişkiler ve tarih disiplinleri arasında bağlantı kurmaya çalışan bölümler, akademik jargonu fazla kullanarak okuyucuyu zorlamaktadır. Bu durum, daha genel bir okuyucu kitlesine hitap etmeyi hedefleyen bu eser için bir zorluk alanıdır. Ayrıca, farklı yazarların katkılarıyla oluşturulan bölümler arasında tutarlılık eksikliği hissedilmektedir. Bu durum da kitabın genel bütünlük algısını zedelemektedir.

Bir diğer eleştiri ise, kitabın günümüz uluslararası ilişkilerine yeterince bağ kurmamasıdır. Eser, tarihsel olayları teorik çerçevede incelemesine rağmen, savaşın sonuçlarının bugünkü politik, sosyal ve ekonomik yapılar üzerindeki etkisine dair analizler eksik kalmaktadır. Bu eksiklik, özellikle savaşın modern uluslararası sistemin temellerini nasıl şekillendirdiğini daha iyi anlamak isteyen okuyucular için hayal kırıklığı yaratabilmektedir. Ancak bu durum, kitabın daha çok akademik bir eser olarak tasarlanmış olmasıyla açıklanabilir.

Birinci bölüm, Birinci Dünya Savaşı'nın teorik ve sistematik bir çerçevede incelenmesine odaklanmaktadır. Bölüm savaşın sadece tarihsel bir olay değil, uluslararası ilişkiler teorileri perspektifinden anlaşılması gereken bir süreç olduğu vurgulamaktadır. Yazar özellikle hegemonya kavramını ele alarak ABD'nin savaş sırasındaki liderlik arayışlarını tartışmaktadır. Yazara göre ABD, ekonomik gücünü kullanarak dünya çapında bir liderlik rolü üstlenmeye çalışsa da, dönemin uluslararası sistemi bu girişimlere direnç göstermiştir. Bu durum, "tarihin vetosu" olarak tanımlanmakta ve ABD'nin liderlik çabalarının neden başarılı olamadığını anlamak için bir iyi bir zemin oluşturmaktadır.

Kitap, ABD'nin Birinci Dünya Savaşı sırasında uluslararası sistemde hegemonik bir güç olma çabasını da detaylandırmaktadır. Bölüm Başkan Wilson'un 14 ilke önerisi ve Milletler Cemiyeti girişimlerini, bu hedeflerin sembolü olarak değerlendirilmektedir. Ancak, savaş sonrası çok kutuplu düzenin korunması ve Avrupa merkezli güç dengesi, bu girişimlerin başarıya ulaşması önüne taş koymuştur. Özellikle ABD'nin uluslararası liderliği üstlenme çabalarının sonuçsuz kalışı, daha öncede belirttiğimiz gibi kitapta "tarihin vetosu" olarak adlandırılmaktadır (s. 51-75).

Ayrıca, bölüm içerisinde savaşın nedenleri arasında emperyalizmin rolüne geniş yer verilmektedir. Emperyalist güçlerin sömürge ve pazar arayışlarının uluslararası çatışmaları derinleştirdiği de belirtilmektedir. Ayrıca bölüm içerisinde Lenin'in emperyalizm teorisi ışığında, büyük güçlerin ekonomik çıkarlarını genişletme çabalarının savaşın temel sebeplerinden biri olduğu savunulmaktadır. Bu ekonomik çıkar çatışmaları ulusal kimliklerin ve ideolojik farklılıkların da alevlenmesine yol açtığı ifade edilmektedir. Emperyalizmin yalnızca ekonomik değil, ideolojik ve politik bir araç haline geldiği bu dönemde, güç dengesi arayışlarının savaşı kaçınılmaz kıldığı da vurgulanmaktadır. Bölümde, Lenin'in emperyalizmi kapitalizmin son aşaması olarak tanımlayan teorisine sıkça atıfta bulunmaktadır. Ayrıca Avrupa'nın büyük güçlerinin, yeni sömürgeler elde etme ve ekonomik üstünlük sağlama çabalarının savaşın temel nedenlerinden biri olduğu belirtilmektedir. Kitap, Almanya, İngiltere ve Fransa arasındaki ekonomik rekabetin uluslararası sistemdeki gerilimleri artırdığını ve savaşı kaçınılmaz kıldığını savunmaktadır (s. 101-145).

Bölüm ayrıca, savaşın bir güç mücadelesi olarak değil, aynı zamanda bir "hayal edilmiş savaş" olarak da ele alınması gerektiğini savunmaktadır. Bu kavram, savaşın yalnızca askeri bir çarpışma değil, ulusların ve bireylerin hayal gücünde kurgulanmış bir anlam taşıdığını öne sürmektedir. Savaşın meşruiyetini sağlamak ve geniş kitleleri harekete geçirmek için kullanılan propaganda ve ideolojik araçlar, savaşın "gerçek" boyutunun yanı sıra bir "algı" savaşı olarak da sürdürülmesine yol açmaktadır. Bu bağlamda, savaşın hem maddi hem de manevi düzeyde yarattığı dönüşümler, uluslararası ilişkilerin teorik çerçevesinde yeniden değerlendirilmektedir. Bölüm Birinci Dünya Savaşı'nın toplumlar üzerindeki algısına odaklanmanın yanı sıra bunun yalnızca bir askeri çarpışma değil, aynı zamanda zihinsel bir kurgulama olduğunu tartışmaktadır. Savaşın hızlı ve kolay zaferle sonuçlanacağı beklentisinin, sanayileşme ve lojistik gerçeklikler karşısında yanıltıcı olduğu ifade edilmektedir. Özellikle savaşın ideolojik boyutları, propaganda ve stratejik planlamaların bu algılar üzerinden şekillenmesiyle öne çıkmaktadır (s. 167-192).

İkinci bölüm Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa bağlamında savaşın yerel ve uluslararası etkilerini incelemektedir. Birinci Dünya Savaşı sürecinde Osmanlı yönetimi, merkezileşme çabalarını hızlandırmış ve bu politikaların azınlıklar üzerindeki etkileri sıkça tartışılmıştır. Özellikle Arap, Ermeni ve Kürt azınlıklar gibi etnik grupların bu dönemdeki durumu, Osmanlı devlet yapısının savaşa hazırlık sürecinde nasıl vücut bulduğunu göstermektedir. Merkezîyetçilik politikaları, savaş sırasında Osmanlı topraklarındaki farklı azınlıklar arasında aidiyet duygusunu güçlendirmeyi amaçlasa da, merkezi yönetimin tepkileriyle karşılaşmıştır. Bu politikalar, etnik özerklik taleplerinin artmasına ve

bazı bölgelerde Osmanlı yönetimine karşı direniş hareketlerinin oluşmasına neden olmuştur (s. 223-225).

Bölümde ayrıca Avrupalı kraliyet ailelerinin savaştaki ticari ilişkileri, özellikle Almanya ve İngiltere gibi büyük güçlerin monarşik bağları üzerinden tartışılmaktadır. Bu bağlamda, kraliyet aileleri arasındaki evlilikler ve ticari anlaşmaların savaşın başlangıcındaki dengeyi nasıl etkilediği ele alınmaktadır. Monarkların kişisel ilişkileri, uluslararası politikalara yön vermekte ve bu ilişkilerin savaşın başlamasındaki etkileri örneklerle açıklanmaktadır. Örneğin, İngiltere Kralı VII. Edward'ın cenazesi sırasında bir araya gelen Avrupa liderlerinin, kraliyet bağlarını kullanarak politik ittifaklar oluşturma çabaları bölüm içerisinde detaylandırılmaktadır (s. 261).

Osmanlı İmparatorluğu'nda savaşın bireysel meşrulaştırılması ise Harp Mecmuası gibi yayınlar üzerinden analiz edilmektedir. Savaşın kutsallıkla ilişkilendirilmesi, dini ve milli söylemlerle desteklenmiş ve cepheye giden askerlerin motivasyonlarını artırmak amacıyla kullanılmıştır. Bu bağlamda, savaşın toplumsal kabul görmesi için ölümün yüceltilmesi ve fedakârlığın öneminin vurgulanması, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş propagandasında etkili bir araç olmuştur. Harp Mecmuasının bu süreçteki rolü, savaşın haklılığını kamuoyuna göstermek ve asker ile aileleri arasında manevi bir bağ kurmak üzerine yoğunlaşmıştır (s. 270-273).

Genel bir bakışla bu bölümde Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun, merkezîyetçi politikalarını hızlandırarak çok uluslu yapısını koruma çabası içine girdiği ana hatlarıyla irdelenmiştir. Bu dönemde, imparatorluk içindeki Arap, Ermeni ve Kürt topluluklarının kimlik talepleri ve yerel özerklik arayışları kitap nezdinde detaylı bir şekilde incelenmektedir. Yazara göre bu dönemde uygulanan merkezîyetçilik politikaları, bir yandan Osmanlı kimliği ve birliğini güçlendirmeyi hedeflerken, diğer yandan azınlıkların sert tepkileriyle karşılaşmıştır. Bölüm içerisinde özellikle Arap azınlıkların özerklik taleplerine karşı alınan sert önlemler tartışılırken, Osmanlı yönetiminin savaşa hazırlık sürecindeki iç huzursuzlukları da irdelenmektedir. Bu süreçte, etnik ve dini farklılıkların daha da belirgin hale gelmesi, imparatorluğun iç istikrarını tehdit etmektedir. Bölümde işlenen diğer bir konu merkezîyetçi reformların bir yandan Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü korumaya çalışırken, diğer yandan bu reformların uzun vadede ayrılıkçı hareketleri körüklemesidir. Savaşın bu dinamikler üzerindeki etkisi, Osmanlı'nın hem iç politikasında hem de uluslararası ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur.

Ne var ki, bölümde Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezîyetçilik politikaları ve etnik kimlik tartışmaları detaylı bir şekilde ele alınsa da, konular derinlemesine analizinden çok, yüzeysel bir anlatımla sınırlı kalmıştır. Özellikle farklı etnik grupların talepleri ve Osmanlı yönetiminin bu taleplere tepkileri arasındaki ilişki, daha somut örneklerle desteklenmediği görülmektedir. Ayrıca, merkezîyetçilik politikalarının savaşın gidişatı üzerindeki etkisi derinlemesine tartışılmamıştır. Bununla beraber bu politikaların uzun vadeli sonuçları daha geniş bir perspektifle ele alınmamıştır. Bu durum, okuyucunun Osmanlı'nın iç dinamikleri hakkında daha geniş bir yorum yapmasını zorlaştırmaktadır. Bunun yanı sıra, bazı bölümler teorik çerçevenin tarihsel anlatımla bütünleşmesinde sınırlı kalmakta ve uluslararası ilişkiler perspektifini derinleştirme konusunda daha fazlasını vaat etmektedir. Üçüncü bölümde Birinci Dünya Savaşı'nın küresel etkileri ve farklı bölgelerdeki güç dinamikleri ele alınmaktadır. Japonya, Avusturya-Macaristan ve Sırbistan gibi aktörlerin, savaş sürecinde ve sonrasında yaşadığı dönüşümler derinlemesine incelenmektedir. Bu bölümde, Japonya'nın Doğu Asya'daki hegemonik yükselişi, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun iç ve dış politikadaki zayıflıkları ve Sırp milliyetçiliğinin bölgesel ve uluslararası çatışmalara olan etkisi ele alınmaktadır. Japonya, savaş döneminde Avrupa devletlerinin kendi iç meselelerine odaklanmasını fırsat bilerek, Asya'daki nüfuzunu genişletmiştir. Çin ve Mançurya

üzerindeki politikalarını sertleştiren Japonya, ekonomik ve askeri gücünü hızla artırmıştır. Savaşın yarattığı güç boşluğu, Japonya'nın küresel bir aktör olma yolunda önemli bir mihenk taşıdır. 1914-1918 yılları arasında agresif dış politika hamleleriyle, Asya'daki çıkarlarını gerçekleştirme konusunda büyük adımlar atmış ve bu süreçte önemli bir ticaret fazlası elde etmiştir (s. 319, 370).

Bölümde ayrıca, Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun, etnik çeşitliliği ve çift monarşili yapısı nedeniyle Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşadığı ciddi sorunlar da ele alınmıştır. Habsburg yönetimi altında Bosna-Hersek, ekonomik büyüme ve endüstriyel kalkınma konusunda imparatorluğa bağımlı hale geldiği ve bu durumun bölgede sömürgeci bir yapı oluşturduğu bölüm içerisinde işlenen konular içerisinde yer almaktadır. İmparatorluğun içindeki milliyetçilik hareketleri ve Sırbistan ile yaşanan ekonomik ve politik gerilimlerin, savaşın patlak vermesine zemin hazırladığının altı çizilmektedir. Özellikle Arşidük Franz Ferdinand'ın suikastı, bu gerginliklerin doruk noktası olarak değerlendirilmektedir (s. 361, 376). Sırp milliyetçiliği, Güney Slavların birliği fikri etrafında şekillenmiş ve bu durum, Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasındaki çatışmaları körüklemiştir. Özellikle Bosna-Hersek'teki genç nüfusun Sırp milliyetçiliğine eğilimi, imparatorluğun sosyal ve kültürel yapısında derin çatlaklar oluşturmuştur. Bu milliyetçi akımlar, Habsburg Monarşisi'nin çözülme sürecine hız kazandırmış ve bölgedeki savaş öncesi istikrarsızlığı artırmıştır (s. 394, 399).

Özetle üçüncü ve son bölüm, Birinci Dünya Savaşı'nın küresel ölçekteki etkilerini, özellikle Japonya, Avusturya-Macaristan ve Sırbistan gibi farklı coğrafyalardaki aktörler üzerinden analiz etmektedir. Bölümde üzerinde durulan ana konu Japonya'nın savaş sırasında Avrupa'nın iç sorunlara odaklanmasını fırsat bilerek Asya'daki gücünü artırmasıdır. Bölüme göre Çin ve Mançurya'da ki etkisini genişleten Japonya, ekonomik ve askeri gücünü hızla geliştirerek, Asya-Pasifik bölgesinde önemli bir hegemonik aktör haline gelmiştir. Kitaba göre bu süreç, Japonya'nın küresel güç dengelerinde yer edinme çabalarının başlangıcını temsil etmesidir. Özellikle savaşın yarattığı ekonomik fırsatlar, Japonya'nın uluslararası ticarete avantaj elde etmesini sağlamıştır. Üçüncü bölüm, savaşın sadece Avrupa merkezli bir olay olmadığını, farklı bölgelerdeki aktörler üzerinden küresel bir boyuta sahip olduğunu etkileyici bir şekilde ortaya koymaktadır.

Ne var ki bölümün Birinci Dünya Savaşı'nın küresel etkilerini ele alırken ilgi çekici noktalar sunmasına rağmen, bazı önemli eksiklikleri barındırmaktadır. Öncelikle, Japonya, Avusturya-Macaristan ve Sırbistan gibi aktörlerin ele alınışı, derinlemesine analizlerden ziyade genel bir çerçeve sunmaktadır. Filhakika Japonya'nın Doğu Asya'daki yükselişi, ekonomik ve askeri politikalarının detaylandırılmasında yetersiz kalmaktadır. Japonya'nın bu dönemdeki diplomatik hamleleri ve diğer Asya ülkeleriyle olan ilişkilerine daha fazla yer verilmesi, okuyucunun bölge dinamiklerini daha iyi anlamasına katkı sağlayabilirdi.

Ayrıca, Avusturya-Macaristan ve Sırp milliyetçiliği üzerine yapılan tartışmalar, kapsamlı bir şekilde ele alınsa da, bu konuların savaşın genel gidişatına nasıl etki ettiği konusunda yeterince bağlantı kurulamamıştır. Özellikle, Franz Ferdinand suikastının uluslararası sistemde yarattığı dalgalanmalar veya Habsburg Monarşisi'nin savaş sonrası dönemdeki çözülme süreci, daha detaylı bir şekilde incelenmemiştir. Bölümün genel olarak güçlü bir temele sahip olmasına rağmen, analizlerin sınırlı kalması ve bazı önemli konuların yüzeysel bir şekilde ele alınması, okuyucunun daha derin bir perspektif kazanmasını engeller niteliktedir.

Sonuç olarak *"Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak: Uluslararası İlişkiler Teorileri Çerçevesinden Analizler"* adlı bu eser, savaş tarihine yalnızca tarihsel bir perspektiften değil, aynı zamanda uluslararası ilişkiler kuramları ışığında çok yönlü bir bakış sunmaktadır. Kitap, savaşın nedenlerini, gelişim sürecini ve sonuçlarını realizm, liberalizm ve konstrüktivizm gibi üç temel teorik yaklaşım çerçevesinde ele alarak, okuyucunun savaşın çok boyutlu doğasını, özellikle uluslararası ilişkiler

teorileri bağlamında ve zaman zaman disiplinler arası açılımlar yoluyla değerlendirmesine imkân tanımaktadır. Realist yaklaşımlar savaşın kaçınılmazlığını güç dengesi, güvenlik ikilemi ve devletlerin çıkar maksimizasyonu üzerinden açıklarken; liberal bakış açısı, uluslararası kurumların güçsüzlüğüne ve karşılıklı bağımlılık eksikliğine odaklanmaktadır. Konstrüktivist analizler ise savaşın arkasındaki kimlik, söylem ve algı yapılarına odaklanarak, uluslararası sistemin yalnızca maddi çıkarlarla değil, aynı zamanda sosyal inşa süreçleriyle de şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bu kapsamlı analizler, okuyucuya yalnızca Birinci Dünya Savaşı'nı değil, aynı zamanda günümüz uluslararası krizlerini de farklı teorik merceklerle değerlendirme becerisi kazandırmaktadır. Her ne kadar bazı bölümlerde teorik derinlik ile tarihsel anlatım arasında dengesizlikler bulunsa da, genel olarak eser, Birinci Dünya Savaşı'nın çok boyutlu analizine önemli bir katkı sunmaktadır.